

МІСЦЕ Й РОЛЬ ПОЛІТИЧНОЇ ОСВІТИ У ФОРМУВАННІ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

THE PLACE AND ROLE OF POLITICAL EDUCATION IN THE FORMATION OF POLITICAL CULTURE OF UKRAINIAN YOUTH: THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECT

Морарь М.В.,

доктор політичних наук,

професор кафедри суспільно-гуманітарних наук

Таврійського державного агротехнологічного університету імені Дмитра Моторного

У статті досліджується та визначається місце й роль політичної освіти у формуванні політичної культури українського суспільства. Підкреслюється, що сьогоденні для українського суспільства є характерною криза ціннісно-світоглядних засад, яка проявляється в утраті моральних орієнтирів. Суспільство українців дегуманізоване, у ньому панують жорстокість, насильство, поняття гідності й життя знецінилися. Це виклики висувають необхідність звернути увагу на теорію і практику виховання, а саме на політичну освіту як основу ідейного виховання. Створення та забезпечення ефективного функціонування системи політичної освіти, яка включає великий виховний і культурологічний потенціал, має вирішальне значення у формуванні політичної культури українського суспільства.

Актуалізується теза, що система освіти є одним із найвпливовіших серед внутрішніх і зовнішніх факторів формування політичної культури громадян. Навчальні заклади мають широке поле діяльності щодо формування загального рівня політичної культури суспільства. Основна роль у цьому належить гуманітарним дисциплінам. Саме гуманітарний складник вищої освіти забезпечує духовно-культурний розвиток кожної особистості. У цьому контексті робиться висновок, що в Україні чинна освітня система неповною мірою задовольняє сучасні потреби суспільства й потребує поширення процесів гуманізації. Гуманістична освітня парадигма має стати основою для формування широко освіченої, патріотично налаштованої, креативно підготовленої особистості. Реальна ситуація свідчить, що значення гуманітарної освіти в Україні недооцінюється.

На наш погляд, на сучасному етапі розвитку суспільства в умовах динамічних перетворень, що відбуваються останнім часом в Україні та світі, назріла необхідність переосмислення пріоритетів державної політики у сфері формування політичної культури суспільства загалом та особистості зокрема.

Ключові слова: політична освіта, політична культура, політична свідомість, політичні цінності, гуманітарна політика.

The place and role of political education in shaping the political culture of Ukrainian society is explored and determined. It is emphasized that for today's Ukrainian society there is a characteristic crisis of values-ideological principles, as it manifests itself in the loss of moral standards. The society is extremely dehumanized, it is dominated by cruelty, violence, the concept of dignity and life depreciated. These challenges call for attention to the theory and practice of education, namely, political education as a basis for ideological education. Creating and ensuring the effective functioning of the political education system, which includes a great educational and cultural potential, is crucial for shaping the political culture of Ukrainian society.

The thesis that the system of education is one of the most influential factors among the internal and external factors of forming the political culture of citizens is underway. Educational institutions have a wide field of activity in relation to the formation of the overall level of the political culture of society. The main role in this belongs to humanitarian disciplines. It is the humanitarian component of higher education that provides the spiritual and cultural development of each individual. In this context, it is concluded that in Ukraine, the current educational system does not fully meet the modern needs of society and requires the expansion of humanization processes. The humanistic educational paradigm should become the basis for the formation of a well-educated, patriotically minded, personally trained person. The real situation shows that the importance of humanitarian education in Ukraine is underestimated.

In our opinion, at the present stage of development of society, in the context of the dynamic transformations that have taken place in Ukraine and in the world, the need to rethink the priorities of state policy in the sphere of forming the political culture of society as a whole and personality in particular has risen.

Key words: political education, political culture, political consciousness, political values, humanitarian policy.

Постановка проблеми. Проблема формування та закріплення системи цінностей є надзвичайно важливою для українського суспільства.

Сучасні вимоги, які постають перед суспільством, вимагають від кожної людини усвідомленого ставлення до політичних подій, що відбуваються в країні, уміння дати правильну світоглядну

оцінку, оволодіння практичними навичками участі в громадському житті. Крім того, процеси глобалізації, інформатизації та інтелектуалізації зумовлюють необхідність виховання освіченої, здатної адекватно сприймати ці процеси особистості. У цьому контексті політична освіта була й залишається життєво важливим складником будь-якого

суспільства. Політична освіта, як слушно відзначає М. Дмитренко, є джерелом формування політичної свідомості – політичних знань, переконань, поглядів, оцінок, установок та ідеалів [1, с. 145].

В Україні вже тривалий час відбуваються суперечливі та складні трансформаційні політичні процеси. Суспільні відносини, що складаються в державі за роки незалежності, вирізняються нестабільністю, невизначеністю суб'єктів, відсутністю чітких орієнтирів суспільного розвитку. Українське суспільство постійно перебуває в стані перманентних політичних криз. У свідомості людей відбувається фактично перегляд і переоцінка не лише історичного минулого, а й категорій духовного буття.

Сьогодні для українського суспільства є характерною криза ціннісно-світоглядних засад, яка проявляється в утраті моральних орієнтирів, у світоглядній невизначеності, розмитості суспільних цінностей, розпорошеності й значній диференціації суспільства. Суспільство українців дегуманізоване, у ньому панують жорстокість, насильство, поняття гідності й життя знецінилося. Низький рівень політичної культури, як справедливо відзначає Н. Бойко, не сприяє виробленню інструментів узгодження інтересів і запитів соціуму, пошуку способів цивілізовано відповідати на виклики часу, а ще більше поглиблює кризу національної самоідентичності [2, с. 361]. Виклики, які постали перед державою, зумовлюють необхідність звернути увагу на теорію і практику виховання, а саме на політичну освіту як основу ідейного виховання. Створення та забезпечення ефективного функціонування системи політичної освіти, яка включає великий виховний і культурологічний потенціал, має значення у формування політичної культури українського суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історіографія теми дослідження досить різноманітна. Політична освіта як фактор формування політичної культури українського суспільства є об'єктом дослідження багатьох учених сучасності. Проблема має міждисциплінарний характер: наукові розвідки здійснюють представники як політичної науки, так і суміжних із нею дисциплін – історії, філософії, психології, права тощо. Серед сучасних дослідників можна виділити В. Бебика, М. Дмитренка, В. Кременя, І. Кресіну, В. Цвиха, Ф. Рудича, С. Рябова та інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз досліджень і публікацій свідчить про те, що окремі аспекти цієї проблеми досить активно вивчаються науковцями, але вона досі не вирішена й потребує подальшого вивчення.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є визначення місця й ролі політичної освіти як фактору формування політичної культури українського суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Політична наука посідає одне з провідних місць у системі суспільних наук. Як наука про політику, про закономірність діяльності з керівництва й управління суспільством на основі публічної влади покликана не лише надавати політичні знання, на основі яких формуються уявлення щодо форм і способів функціонування громадянина в політичному, правовому, економічному та культурному полі демократичної держави, а й утверджувати її свідому громадянську позицію. Політичні знання потрібні сьогодні будь-якій людині, незалежно від її професійної належності, оскільки, живучи в суспільстві, бути вільним від політики неможливо. Щоб не бути пасивним об'єктом впливу з боку охочих до влади людей, потрібно не тільки брати участь у політиці, а й мати наукові знання про неї та керуватися ними на практиці. Джерелом таких знань є окрема наука – політологія.

Політологія як одна з впливових гуманітарних дисциплін слугує одним із елементів формування, збереження й удосконалення концентрованого досвіду освоєння людиною природного та соціального світу. Політична освіта зближується з національною культурою, якщо вона синтезує в собі цінності, норми, досвід духовної діяльності власного суспільства. Політична самосвідомість, як і культурна, завжди визначається конкретно національною формою. Політична наука й освіта формують гуманітарне знання, яке є мінливим полем пошуку людиною ідеалу, власного шляху в житті. У цьому розумінні, на думку науковців, індивід є суб'єктом культуротворчості, оскільки він своїм пошуком утверджує культуру вибору, толерантність, згоду. Політична освіта як раціональний компонент політичного виховання є, у свою чергу, складником політичної соціалізації. У загальній практиці застосування цього поняття вузько визначають як процес отримання систематизованих знань про політичне життя суспільства [3, с. 51].

Політична освіта здатна виступити своєрідним та ефективним механізмом формування сучасного громадянського суспільства та його включення поряд із державою у вирішення проблем, породжених переходом суспільства до демократичних засад розвитку. Така посередницька роль політичної освіти між процесом пізнання політичного світу та його перетворенням ґрунтується на об'єктивних законах цього світу, адже свідомо змінювати щось у політичному житті можна лише розуміючи об'єктивний зміст політичного процесу та можливі шляхи й засоби бажаних змін. Але, як справедливо вважає С. Бесклетний, недостатнім є усвідомлення цих аспектів лише частиною суспільства. Для забезпечення реформування політичних відносин необхідна свідомо діяльність більшості громадян, які здатні виступити активними та свідомими учасниками перебудовних

заходів з метою подолання перешкод на шляху вдосконалення взаємовідносин у суспільстві, адже мова йде про певний комплекс цінностей, умінь і знань громадян, сформованих системою політичної освіти, які забезпечують їм свідому участь і позицію в політичному житті, можливість відокремити власні політичні інтереси та зіставити їх з інтересами інших і всього суспільства [4, с. 510]. Відомо, що цей комплекс політична наука кваліфікує як політичну культуру громадян.

Нагадаємо, першим, хто застосував поняття «політична культура», був німецький історик XVIII сторіччя І. Гердер. У політичному лексиконі воно закріпилося лише в другій половині XX століття зусиллями багатьох дослідників, зокрема Г. Алмонда, С. Верби, Л. Пая, Д. Елазара, К. фон Бойме та інших. Натепер це поняття стійко увійшло в склад ключових категорій політичної науки.

Аналіз історіографії проблеми свідчить про те, що сучасні політологічні дослідження не мають одностайності щодо визначення та змісту самого поняття «політична культура». Одні дослідники визначають політичну культуру як особливий різновид культури, спосіб духовно-практичної діяльності й відносин, що відображають, закріплюють і реалізують головні національні цінності та інтереси, формують політичні погляди й навички участі громадян у суспільно-політичному житті (В. Бебика, М. Головатий, В. Ребало). Певна частина вчених вважає, що політична культура – це сукупність поглядів, переконань, орієнтацій і зразків поведінки, які визначають ставлення людей до політичної сфери життя суспільства, рівень і сформованість їхньої політичної активності (Н. Паніна, Ю. Пахомов, Н. Чурилов).

Політична культура – це частина загальної культури суспільства, що формується в політичному житті народу протягом усієї історії. Вона виступає як продукт історичного досвіду суспільства, індикатор його цивілізованості, інструмент узгодження інтересів влади й суспільства. У широкому розумінні політична культура, на думку науковців, – це базисні знання про суспільство, які визначають ціннісні орієнтації, політичну поведінку на рівні суспільства, групи, особи. У вузькому розумінні – це культура політичного мислення й політичного спілкування, культура поведінки політиків і населення як суб'єктів політичного процесу. Тобто політичну культуру, як справедливо відзначає С. Гелей, можна розглядати як ментально-поведінковий рівень суб'єктів політичного процесу, духовно-ментальну основу політичної системи, якісний стан функціонування інститутів політичної системи й форм політичної взаємодії [5, с. 205].

Отже, політична культура характеризується як явище, що має подвійну сутність, адже вона являє собою, з одного боку, subsystemу політичної сис-

теми суспільства, а з іншого боку, subsystemу його загальної культурної системи. Вона характеризує не лише політичну свідомість, а й політичну поведінку. На відміну від політичної свідомості, яка є психічним відображенням політичної реальності й виконує функцію орієнтації людини у сфері політики, політична поведінка являє собою взаємодію індивіда з політичним середовищем і має на меті адаптацію до цього середовища або його зміну.

Формування й розвиток політичної культури відбувається через наповнення конкретним змістом її структурних компонентів, а саме політичних знань, політичної ідеології та психології, політичного досвіду та традицій, норма політичної діяльності. Одним із базових компонентів політичної культури є політичні знання. На основі накопиченої суми знань про політичну сферу людина й суспільство виробляють відповідну політичну поведінку, яка відображає уявлення суб'єктів суспільного процесу про ідеальне й належне, а також про необхідне й дійсне. Головним у змісті політичної культури є знання про устрій і функціонування політики, влада управління. Важливою ознакою політичної культури є єдність політичних знань, переконань і практичної дії. Громадянин повинен засвоїти їх на практиці – у політичній поведінці.

Система освіти є одним із найвпливовіших серед внутрішніх і зовнішніх факторів формування політичної культури громадян України. Навчальні заклади мають широке поле діяльності щодо формування загального рівня політичної культури суспільства. Основна роль у цьому належить гуманітарним дисциплінам. Саме гуманітарний складник вищої освіти забезпечує духовно-культурний розвиток кожної особистості. Навчання у ВНЗ дає молоді можливості засвоєння національних цінностей не лише на побутовому, а й теоретичному рівнях. Засвоюючи національні й світові цінності культури, студенти стають провідниками національної свідомості серед широких верств населення за місцями своєї професійної та громадсько-політичної діяльності. У вишій молоді людина опанує гуманітарні наук у повному обсязі відповідних національних і світових досягнень. Тут виробляється вміння засвоювати ці знання в різних видах професійної та соціальної діяльності. Ідеться про здобуття певного кваліфікаційного рівня для спеціаліста гуманітарного, соціально-економічного спрямування. Випускникові інженерного, аграрного чи іншого вузькоспеціального вишу гуманітарна підготовка дає можливість подолати штучну сторонність природничих, технологічних знань від людинознавчих. Відновлення органічних зв'язків технічної й гуманітарної сторін освіти формує справді всебічні особистості, здатні до аналізу та вирішення проблем життя, суспільства, природи й техніки в їх взаємодії та взаємозалежності.

Гуманітарна політика є важливим чинником суспільного життя. Її сутність, зміст, принципи й практична діяльність її інституцій потребують сьогодні підвищеної уваги. У цьому контексті декілька слів щодо сутності гуманітарної політики. Кажуть, О. Македонський так висловлювався щодо свого духовного наставника Аристотеля: «Я вклоняюсь перед ним нарівні зі своїм батьком, бо якщо батько дав мені життя, то Аристотель – це те, що надає йому ціну». Переносячи ці слова на всю гуманітарну політику, як відзначає В. Андрущенко, можна сказати, що її сутність полягає у визначенні сенсу суспільного життя, того, що надає цілеспрямованості й виправдання всій нашій життєдіяльності. Коли такого сенсу не має, зникає почуття визначеності, упевненості, надії, безвідповідальності і, у кінцевому підсумку, розпад суспільства як цілісності [6, с. 327]. Сьогодні в нас, на жаль, не визначено задовільним чином загальнозначущі цінності, які б поєднувало суспільство.

Історія суспільного розвитку свідчить, що проблема цінностей стає ключовою в будь-яку епоху кардинальних змін. М. Вебер наголошував, що цінності є фундаментом мотивації поведінки людей, основою цілісності соціальної системи. Лише суспільство, у якому досягнуто консенсусу щодо того, що є цінність, може розглядатися як стабільна система, оскільки в ній зникає головне джерело суперечностей між окремою особою й суспільством загалом. І, навпаки, ціннісні розколи дестабілізують систему, породжують катаклізми, потрясіння, руйнують її.

Необхідно враховувати, що на політичну свідомість значний вплив здійснюють цінності, які є інтегративною основою для малої й великої соціальної групи, нації загалом. Політичні цінності – це «об'єкти, явища, ідеї, процеси політичного життя та їх властивості, до яких людина ставиться як до таких, що задовольняють її соціальні потреби інтереси та які вона залучає у сферу своєї життєдіяльності. У системі політичних цінностей наявні соціально-політичні ідеали й цілі, принципи й норми політичного життя, політичної традиції й символи, зразки політичної поведінки тощо» [7, с. 719]. Тобто вони становлять внутрішній світ людини, впливати на який можна шляхом зміни або підміни цінностей. Політичні цінності – це переконання щодо цілей, які суб'єкти політичного процесу повинні реалізувати, вони охоплюють ті явища, що є предметом певних політичних інтересів, бажань, домагань, потреб.

Політичні цінності втілюються в ідеалах, які формують орієнтири політичної діяльності. Цінності, такі, наприклад, як свобода, рівність, справедливість, демократія тощо, є елементами загальнолюдської політичної культури. Цінності є мотиваційним базисом політичної культури, вони зумовлюють відповідні політичні орієнтації

й поведінку, а їх утрата означає руйнування самої політичної культури. Якщо нація має обмежений політичний досвід, то, незважаючи на її високі політичні досягнення в інших сферах, вона відставатиме в політичному житті.

Нині гуманітарні знання, рівень освіти, її практична орієнтація розглядаються науковцями як необхідне джерело розвитку політичної системи суспільства, у якому не тільки зростає значення гуманітарної освіти, а й змінюються її зміст, форми та методи. Сьогодні освіта повинна прилаштовуватися до таких ключових чинників, як глобалізація, постійно змінна технологічна ситуація, революція в інформації й комунікації та, як наслідок, прискорення темпу соціальних змін. В Україні чинна освітня система непевною мірою задовольняє сучасні потреби суспільства й потребує поширення процесів гуманізації. Результатом цього процесу повинна стати гуманістична система освіти, яка створює умови для розвитку вільної творчої особистості з високим рівнем знань і духовності [8, с. 194]. Гуманістична освітня парадигма має стати основою для формування широко освіченої, патріотично налаштованої, креативно підготовленої особистості. У сучасному суспільстві система освіти як соціальний інститут забезпечує систематичну багатоаспектну взаємодію індивіда та суспільства, сприяє успішній соціалізації, формуванню гуманістичної спрямованості соціальних процесів. Водночас реальна ситуація свідчить, що значення гуманітарної освіти недооцінюється, а її якість не завжди відповідає характеру тих труднощів, що стоять перед сучасним світом.

Наприклад, з уведенням у навчальний процес поділу дисциплін на «нормативні» та «вибіркові» студент отримав можливість відмовлятися від тих предметів, які, на його думку, не є необхідними в оволодінні майбутньою професією. Для більшості студентів технічних вишів такими є гуманітарні дисципліни, які в більшості опинилися в переліку дисциплін «за вибором». Як наслідок, справедливо відзначає Є. Швець, це може негативно позначитися не лише на загальному рівні освіченості майбутніх спеціалістів, а й на збереженні їхньої національної самосвідомості й ідентичності [9, с. 35].

Громадянин будь-якої сучасної держави повинен розуміти основи функціонування політичної системи, навіть якщо це прямо не стосується сфери його фахових інтересів. Кожен індивід хоча б періодично голосує та вимушено чи добровільно бере участь у прийнятті рішень, що стосуються його територіальної громади чи держави загалом. Крім того, дуже важливо знати свої права й володіти політико-правовими інструментами їх захисту.

Громадянин України не отримує всіх цих життєво необхідних знань і навичок у середній школі, яка з різних причин сьогодні не є джерелом формування ціннісних орієнтацій, а також не сприяє

ціннісній консолідації українського суспільства. Отже, ключове значення має вивчення політології у вищій школі для студентів усіх спеціальностей, оскільки саме політична наука формує проінформованого громадянина, здатного та готового до політичної участі, належності до певних груп інтересів чи членства в політичних партіях, захисту своїх політичних прав і свобод.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Посилення гуманізації університетської освіти залишається одним із пріоритетів на сучасному етапі. Саме цінності гуманізму, толерантності, справедливості здатні чинити позитивний вплив на формування політичної культури молоді.

Політична освіта як фактор формування політичної культури покликана не лише формувати знання людини про світ, а й утверджувати її свідому громадську позицію, забезпечувати потребу

індивіда бути почутим і потрібним суспільству. Владним структурам час зрозуміти, що тільки освіта може сформувати націю, що тільки вона належно може поширити українську національну ідею. Освіта повинна рости націю. На сучасному етапі розвитку суспільства, в умовах динамічних перетворень, що відбуваються останнім часом в Україні та світі, назріла необхідність переосмислення пріоритетів державної політики у сфері формування політичної культури суспільства загалом та особистості зокрема. Сучасний стан політичної культури в Україні можна кваліфікувати як шанс її набуття – набуття політичної культури на шляху побудови демократичної правової держави. Створення та забезпечення ефективного функціонування системи політичної освіти, яка включає великий виховний і культурологічний потенціал, має вирішальне значення у формуванні політичної культури українського суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Дмитренко М.А. Політична система України: розвиток в умовах глобалізації та інформаційної революції / Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова, Ін-т оператив. діяльн. та держ. безпеки. Київ : Знання України, 2008. 544с.
2. Бойко Н.Р. Громадянське суспільство і політична культура українців: взаємозв'язок та взаємообумовленість. *Дні науки філософського факультету, 18–19 квітня 2012 р.* : матеріали доповідей та виступів. Київ : Київський університет, 2012. С. 408–415.
3. Іванов М.С. Політична освіта в контексті політичних трансформацій суспільства : монографія. Миколаїв : Видавництво МДГУ ім. П. Могили, 2004. 280 с.
4. Бесклетний С.Є. Політичні науки як чинник формування політичної культури особистості. *Гілея : науковий вісник*. Київ, 2012. Вип. 65 (10). С. 505–514.
5. Гелей С.Д., Рутар С.М. Політологія : навчальний посібник. 7-е вид., перероб. і доп. Київ : Знання, 2008. 415 с.
6. Андрущенко В.П. Гуманітарна політика України в період утвердження незалежності. *Філософія політики : хрестоматія* : у 4 т. / авт.-упоряд. : В.П. Андрущенко (кер.) та ін. Київ : Знання України, 2010. Т. IV. С. 317–336.
7. Політичний енциклопедичний словник / упорядник В.П. Горбатенко ; за ред. Ю.С. Шемшученка, В.Д. Бабкіна, В.П. Горбатенко. 2-е вид., доп. і перероб. Київ, 2004. 704 с.
8. Часова К.С. Гуманізація освіти. *Педагогічний процес: теорія і практика* : збірник наукових праць. Київ, 2013. Вип. 4. С. 194–201.
9. Напрями удосконалення гуманітарного розвитку України: соціоантропологічні, соціокультурні та соціоосвітні виміри. *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції 22–23 листопада 2013 р.* Запоріжжя : ЗДІА, 2014. 284 с.